

Radenko ŠČEKIĆ*, radenkosc@ucg.ac.me

PRAVNO-POLITIČKI EKSPERIMENTI I POSLEDICE USTAVA IZ 1974. GODINE

ABSTRACT: *The Constitution of the SFRY from 1974 represented yet another in a series of social experiments, through which the then communist authorities aimed to transform the federation into a confederation and elevate it to a higher advanced level of the social system of Yugoslav socialism. By the end of the eighties, during the collapse of communism in Europe and the disappearance of the existing bloc divisions in the world, the internal political crisis in the SFRY is becoming more pronounced, as both internal and external, global factors and reasons for its state integration, as well as its very existence, have begun to disappear. The Constitution from 1974 laid the foundations for the dissolution and bloody disintegration of the second Yugoslavia. The consequences of such a legal experiment are visible and felt even half a century later. The goal of the work is to highlight the detrimental foundation created by the then-communist regime through the analysis of legal and political experiments from 1946 to 1974. points to the destructive foundation created by the then communist regime, which contributed to the dissolution of the second Yugoslavia. In order to analyze the given topic, a historiographical method was used, along with a case study method concerning the introduction of Self-Management and the adoption of the Constitution in 1974. Relevant literature and stenographic records from parliamentary sessions during the given period were used.*

KEYWORDS: *Constitution, self-management, experiment, dissolution, SFRY*

Uvod

Proizlašavši kao pobjednik tokom Građanskog rata 1941-45, uz oreol vodeće narodno-oslobodilačke snage, Komunistička partija Jugoslavije je

* Autor je direktor Istorijiskog instituta UCG. / The author is the director of the Historical Institute at the University of Montenegro.

uspjela da se nametne kao neprikosnoven i jedini arbitar cjelokupne vlasti novostvorene države. Tokom 1946. godine, na temeljima novog društvenog poretka, u Jugoslaviji je uspostavljen privredni sistem, po uzoru na sovjetski model zasnovan na državnom vlasništvu nad većinom prirodnih resursa, fabrika, transportnih sredstava i ostalih privrednih objekata. Komunistička partija Jugoslavije je sprovodila politiku izgradnje socijalizma u Jugoslaviji koristeći kao obrazac društveno-politički sistem Sovjetskog Saveza, sa represivnim aparatom ključnim za održavanje režima, petogodišnjim planovima u privredi, nacionalizaciji, industrijalizaciji, uspostavljajući rigidni društveni sistem, po obrascu „pobjednici pišu istoriju“. Tako se sovjetski model organizacije privrede počeo u potpunosti kopirati i primjenjivati u Jugoslaviji, sa svim pozitivnim i negativnim karakteristikama. Stvaranje državne svojine odnosno državnog sektora privrede u Jugoslaviji tekao je sprovođenjem procesa nacionalizacije, konfiskacije, agrarne reforme¹ i sekvestracije.² Masovna konfiskacija započela je u Jugoslaviji nakon odluke Predsjedništva AVNOJ-a od 21. novembra 1944 godine.³ Da bi se prešlo sa kratkoročnog privrednog planiranja na dugoročno, Narodna skupština FNRJ je usvojila 28. aprila 1947. godine Zakon o petogodišnjem planu razvitka narodne privrede od 1947. do 1951. godine.⁴ Dirigovana privreda, sveprisutni represivni aparat i svemoć komunističke partije, karakterišu prve decenije „druge“ Jugoslavije.

U periodu od 1945. do 1990, politički život SFRJ („druge“ Jugoslavije) karakterisala je svemoć Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), odnosno od 1952. Saveza komunista Jugoslavije (SKJ), koja je imala apsolutni monopolski položaj.⁵ Početkom 50-ih, u izvjesnoj mjeri dolazi do određenog jačanja i rada na promovisanju i većoj koheziji jugoslovenstva stavljanjem akcenta na nacionalno jedinstvo, koje se očekivalo kao rezultat uvođenja samoupravljanja i decentralizacije. Naravno, uz svemoć represivnog aparata (tajne i javne policije, vojske). Osnivane su jugoslovenske kulturne i naučne in-

¹ O agrarnoj reformi vidjeti više u: Srđan Milošević, *Agrarna politika u Jugoslaviji 1945-53*, Filozofski fakultet, Beograd 2015.

² Više o ovim pojmovima u: Amir Dehić, *Denacionalizacija i restitucija*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Tuzli, br. 2, Tuzla 2023.

³ Službeni list DFRJ, br. 2/1945; Radenko Šćekić, Željko Bjeletić, „Društven-ekonomska kretanja u Crnoj Gori tokom druge polovine XX vijeka“, *Istorijski zapisi* 3-4/2015, Istorijski institut, Podgorica str. 163–185.

⁴ Službeni list FNRJ br. 36/1947, takođe više u: Dušan Čalić, *Izgradnja industrije u FNRJ*, Naprijed, Zagreb 1963; Radenko Šćekić, „Razvoj javnih politika u Crnoj Gori“, *Matica* br. 87, Podgorica 2021, str. 57.

⁵ Kako ističe Dejan Jović: „Partijski monizam je možda mogao privremeno spriječiti veće sukobe dok je funkcionisao, ali to nije mogao dugoročno, naročito kada je sama Partija (SKJ) postala izvor dezintegracijskih – a ne integracijskih procesa. To se Jugoslaviji dogodilo 80-ih godina” – *Uvod u Jugoslaviju*, Akademski knjiga, Novi Sad 2024, str. 26.

stitucije, dogovoreno je da započne rad na srpskohrvatskom rečniku i slično, a sve radi stvaranja čvršće državne kohezije, što je jedan od primjera propagande integracije. Mogla bi donekle napraviti paralela ove ideje, cilja i procesa sa „integralnim jugoslovenstvom“ kralja Aleksandra Karađorđevića između dva svjetska rata, kada se propagandno radilo na širenju i jačanju ideje jugoslovenstva kroz brojne vidove kulturnih i sportskih aktivnosti (sokolska društva i slično).⁶

Jugoslavija se za svoj specifični društveno-ekonomski model počela odlučivati nakon IB raskola juna 1948. Nastojao se kreirati neki model, kao alternativni državnom socijalizmu sovjetskog tipa, gde je partija vodila glavnu riječ, ali i sa određenim elementima liberalnog kapitalizmu sa Zapada gdje su vlasnici preduzeća uglavnom bili privatnici.⁷ U pravni sistem tadašnje „Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNJR) samoupravljanje je uvedeno juna 1950. Zakonom o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva, a potom i potvrđeno usvajanjem Ustavnog zakona 13. januara 1953”.⁸ Preduzeća sastavljaju svoje planove razvoja samostalno ili u saglasnosti sa saveznim ili republičkim organima.⁹ Sistem radničkog samoupravljanja je stajao u suprotnosti sa privrednim sistemom koji je bio pod potpunim uticajem države. Zbog toga, kao i zbog slabe ekonomičnosti i rentabilnosti postojećeg privrednog sistema, 1952. godine je uveden novi privredni sistem, poznat kao sistem *stopa akumulacije i fondova na platni fond preduzeća*. Tako je bila riješena raspodjela dohotka koju ostvari preduzeće i ono je svoje društvene obaveze moralo izvršavati iz vlastitih sredstava realizacijom svojih proizvoda i usluga.¹⁰

⁶ Više u: Mirosljub Vasić, *Revlucionarni omladinski pokret u Jugoslaviji 1929–1941*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1977, str. 94–103.

⁷ Nemanja Mitrović, *Kako je izgledalo samoupravljanje u Jugoslaviji*, - <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-64273254>

⁸ Nemanja Mitrović, *Kako je izgledalo samoupravljanje u Jugoslaviji nekada i postojili u svetu danas*” - <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-64273254>

Politika i ekonomija: kako je izgledalo samoupravljanje u Jugoslaviji – više na: <https://www.cdm.me/svijet/region/politika-i-ekonomija-kako-je-izgledalo-samoupravljanje-u-jugoslaviji-nekada-i-postoji-li-u-svijetu-danas/>

⁹ Zapisnik sa savjetovanja o ekonomsko-privrednim pitanjima održanog 5. 11. 1955. godine, Arhiv Crne Gore, Podgorica, Centralni komitet Saveza komunista Crne Gore, fascikla 106. Radenko Šćekić, Željko Bjeletić, „Društven-ekonomska kretanja u Crnoj Gori tokom druge polovine XX vijeka“, *Istorijski zapisi* 3-4/2015, Istorijski institut, Podgorica str. 163–185.

¹⁰ Početkom poslovanja na ekonomskim osnovama prateći ponudu i potražnju na tržištu, vidjelo se da u mnogim preduzećima ima viška zaposlenih. Tako je recimo u Crnoj Gori došlo do otpuštanja dijela radnika, pa je 1952. godine u odnosu na 1951. godinu bilo 1706 manje zaposlenih. Slična tendencija je nastavljena i narednih godina – Izvori: Statistički godišnjak Crne Gore 1955. i Pobjeda br. 13 1956. Radenko Šćekić, Željko Bjeletić, „Društven-ekonomska kretanja u Crnoj Gori tokom druge polovine XX vijeka“, *Istorijski zapisi* 3-4/2015, Istorijski institute, Podgorica str. 163–185.

Ustavi, kao pravni akti najvećeg nivoa, „u velikoj mjeri uređuju jedno društvo i utiču zakonima koji iz njih proizilaze, kako na društvene odnose i norme ponašanja, tako i na samu trajnost i stabilnost jednog političkog sistema“, društvenog uređenja i same države. Ustav iz 1974. je upravo jedan takav, jer je nedvosmisleno postavio osnove za disoluciju i omogućio kolaps *druge Jugoslavije*. Bez obzira na to što su ideolozi i kreatori ustava vjerovatno imali dobru namjeru, „da teoretski iz federacije kreiraju konfederaciju i podignu na veći nivo društveni sistem socijalizma (po njima napredniji), te da se izvrši decentralizacija kroz samoupravljanje“, gde će „radni narod biti uključen i politički i ekonomski“.¹¹

„Samoupravljanje nije izum jugoslovenske teorije i prakse. Ideja samoupravljanja je stara koliko i ideja humanizma i posebno, koliko i međunarodni radnički pokret, istorija njegove klasne borbe i istorija socijalističke prakse“, pisao je otac jugoslovenskog samoupravnog socijalizma Edvard Kardelj. Ovim „jugoslovenskim eksperimentom“, kako su ga neki nazivali, radnik je dobio novu ulogu – da upravlja i raspolaže vlastitim radom i donosi odluke. „Sredstva za proizvodnju su pripadala radnim ljudima, odnosno vlasnici preduzeća su bili njihovi zaposleni“, Osim privrede, samoupravljanje se odnosilo i na političko i društveno uređenje u gradovima i opštinama, kao i u kulturi i prosvjeti.¹² Ustavom je „ustrojen sistem, koji je jednu republiku podijelio na tri dijela, omogućio favorizovanje jednih na uštrb drugih, davanje previše mogućnosti za blokadu jednih protiv drugih. Sve to je postavilo stabilnu osnovu za kolaps države, potpomognut inostranim faktorima i njihovim uticajima. Međutim, u praksi se takva koncepcija sukobila sa realnošću: nestabilnim državnim poretком, komplikovanim međuetničkim odnosima, prividom bratstva i jedinstva, pritajenim težnjama ka nezavisnošću pojedinih republika“.¹³

Ustav kao društveni eksperiment

Jugoslovenski komunisti su još od 1934. godine počeli razvijati tezu o federalnom uređenju Jugoslavije. Ustav iz 1946. godine bio je dosta centrali-

¹¹ Više u: Izlaganje direktora Istorijskog instituta na <https://www.ucg.ac.me/objava/blog/10/objava/179372-pedeset-godina-od-ustava-sfrj-pogledi-i-perspektive-na-medunarodnoj-konferenciji>

¹² Nemanja Mitrović, „Kako je izgledalo samoupravljanje u Jugoslaviji nekada i postojili u svetu danas“ - <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-64273254>
Politika i ekonomija: kako je izgledalo samoupravljanje u Jugoslaviji – više na: <https://www.cdm.me/svijet/region/politika-i-ekonomija-kako-je-izgledalo-samoupravljanje-u-jugoslaviji-nekada-i-postoji-li-u-svijetu-danas/>

¹³ Više u: Izlaganje direktora Istorijskog instituta na <https://www.ucg.ac.me/objava/blog/10/objava/179372-pedeset-godina-od-ustava-sfrj-pogledi-i-perspektive-na-medunarodnoj-konferenciji>

stički, rađen po uzoru na Ustav SSSR iz 1936. godine, i „republike u njemu nisu imale skoro nikakvu samostalnost. Formalno, njihova samostalnost bila je dosta ograničena, a u praksi još ograničenija, jer je vladajuća partija bila centralistički organizovana“.¹⁴ Ustav SFRJ donijet 1963. obogaćen je amandmanima 1967. i 1971. godine.¹⁵ Odlučivalo se i kojim putem treba da krene država, te da li je politici i privredi¹⁶ potrebna decentralizacija.¹⁷ U jugoslovenskom komunističkom režimu bilo je mnogo osobenosti u odnosu na druge zemlje realnog socijalizma, od kojih su najvažnije: samoupravljanje, kojim je znatno ublažena autoritarna priroda političkog režima, otvorenost granica, što je omogućavalo mnogim građanima da

slobodno putuju u inostranstvo, izuzetno visok stepen autonomije djelova vladajuće partije u republikama. Po Ustavu iz 1974. godine, kao integrativni stub ostala je Titova lična vlast i ugled i JNA, kao jedna od malobrojnih zajedničkih činilaca sa jugoslovenskim predznakom.¹⁸ Brionski plenum¹⁹ (1966), obračun sa Maspokom u Hrvatskoj i liberalima u Srbiji početkom 70-ih, označili su ozbiljnije pukotine u funkcionisanju i opstanku druge Jugoslavije. Ustav iz 1974. dao je samo formalno, zakonsko utemeljenje i osnovu za disoluciju zajedničke države.

Ustavne promjene 1974. najavljene su obrazloženjem J. B. Tita u Saveznoj skupštini 18. novembra 1970. godine, a podrazumijevale su pripremu koncepta društveno-ekonomskih i političkih odnosa.²⁰ Ustav Jugoslavije od 1974. godine, u koji su bili pretočeni amandmani na prethodni ustav, do-

¹⁴ „Ustav iz 1963. godine, povećava samostalnost republika, ali je drži u razumnim granicama. Kako je partija u to vrijeme još uvijek centralizovana, ni ova samostalnost republika nije mogla voditi sukobima republičkih centara koji bi imali za ishod nemogućnost funkcionisanja federacije“ – prema: Novi plamen: Goran Marković, Ustav SFRJ iz 1974 – grobar Druge Jugoslavije?, više na: <https://www.noviplamen.net/glavna/ustav-sfrj-iz-1974-grobar-druge-jugoslavije/>

¹⁵ Nataša Anđelković, Jugoslavija: Pet stvari o Ustavu iz 1974, više na: <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-68346527>

¹⁶ Godine 1970, bruto nacionalni proizvod po glavi stanovnika iznosio je 860 dolara, čime je Jugoslavija predstavljala jednu od najnerazvijenih evropskih država, u rangu Grčke, manje od Bugarske (1300 dolara) i otprilike polovom italijanskog bruto dohotka. BNP po glavi stanovnika u Sloveniji, najbogatijoj republici (1550 dolara) petostruko je bio veći od AP Kosova, najzaostaliye zone – prema: Dokumenti CIA o Jugoslaviji 1946–1983, priredio M. Pavlović, Institut za savremenu istoriju, Beograd 2009, str. 226.

¹⁷ Nataša Anđelković, Jugoslavija: Pet stvari o Ustavu iz 1974, više na: <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-68346527>

¹⁸ Više u: Izlaganje direktora Istorijskog instituta na <https://www.ucg.ac.me/objava/blog/10/objava/179372-pedeset-godina-od-ustava-sfrj-pogledi-i-perspektive-na-medunarodnoj-konferenciji>

¹⁹ Više u: Vojin Lukić, Brionski plenum, Stručna knjiga, Beograd 1990.

²⁰ Stenografske bilješke sa jedanaeste zajedničke sjednice svih vijeća Skupštine Socijalističke Republike Crne Gore održane 2. oktobra 1973. godine, 173.

nijeti 1967, 1968. i 1971, predstavljao je temelj jednog novog neuobičajenog uređenja koje se formalno i dalje nazivalo federativnim, a koje to uopšte nije bilo u praksi.²¹ Sprovedenjem ove radikalne reforme, tadašnji upravljači su, čini se, i nesvjesno priznali da dotadašnja federacija nije riješila nacionalno pitanje. „Stvaranje novog federativnog uređenja nije više bilo ni opravdavano potrebom rješavanja nacionalnog pitanja, već težnjom, kako je tada rečeno, da Federacija vrši samo ona prava i dužnosti koje su u zajedničkom interesu naroda i narodnosti, radnih ljudi i građana“, s tim da se u vršenju tih funkcija obezbijedi odlučujući uticaj republika i pokrajina, a time i njihova odgovornost za politiku Federacije uopšte.²² Na šestoj sjednici Zajedničke komisije svih vijeća Savezne skupštine 21. maja 1973. godine, usvojen je Predlog nacrtu teksta ustava koji je sačinila Koordinaciona komisija i odlučeno je da se Nacrt teksta ustava SFRJ dostavi Vijeću naroda Savezne skupštine na dalji postupak.²³

Novi ustav je donio promjene u političkom sistemu i uređenju federacije. Napušten je predstavnički a uveden delegatski sistem. Predsjedništvo SFRJ je smanjeno sa 23 na 9 članova, dok je Savezno izvršno vijeće dobilo ulogu izvršne vlasti na nivou federacije a osnažene su republičke državnosti. Republike i pokrajine su dobile predsjedništva koja su bila izraz njihove suverenosti i državnosti, čime je SFRJ postala labava federacija.²⁴ Kao i u slučajevima „prethodna tri ustava (1946, 1953, 1963) i tri amandmanske dopune (1967, 1968, 1971) i vrhovni pravni akt iz 1974. godine donio je značajne novine: razvoj samoupravljanja i uvođenja delegatskog sistema, reforme u uređenju federacije, novine koje su proizašle iz ustavnih amandmana 1971. godine.²⁵ One su, dajući daleko veća ovlašćenja republikama i autonomnim pokrajinama, za cilj imale značajnu decentralizaciju, neki su govorili i konfederalizaciju Jugoslavije i Srbije.²⁶ Jugoslavija se počinje konfederal-

²¹ „Najveći i najneposredniji uticaj republika i pokrajina na vršenje federalne vlasti se ostvarivao davanjem saglasnosti na odluke organa federacije (npr. promene Ustava Jugoslavije). Praktično, to je imalo karakter veta“ – prema: Oliver Nikolić, *Raspad federalizma u Jugoslaviji*, Godišnjak fakulteta Pravnih nauka 7, Banja Luka 2017, str. 188.

²² Više u: P. Nikolić, *Ustavno pravo*, Beograd, 1995, 438 i dalje; P. Nikolić, *La disgregazione della Jugoslavia socialista, formazione e sviluppo della nuova Jugoslavia e dei membri costitutivi della federazione – aspetti costituzionali*, in *Europa e Balcani, stati culture nazioni*, Cedam, Padova, 2001, 195.

²³ Stenografske bilješke sa jedanaeste zajedničke sjednice svih vijeća Skupštine Socijalističke Republike Crne Gore održane 2. oktobra 1973. godine, 173–174.

²⁴ Više u: Branko Petranović, „Istorija Jugoslavije 1918–1988 tom III- Socijalistička Jugoslavija 1945–1988“, Nolit, Beograd 1988, str. 413–415; Dragutin Papović, *Intelektualci i vlast u Crnoj Gori 1945–1990*, Matica, Podgorica 2015, str. 255.

²⁵ Prema: <https://www.cdm.me/politika/posthumni-zivot-ustava-iz-1974-godine/>

²⁶ Prema: Dubravka Stojanović, *Posthumni život Ustava iz 1974*, više na: <https://www.cdtmn.org/2024/02/21/posthumni-zivot-ustava-iz-1974-godine/>

lizovati tek od kraja 60-ih godina, „da bi ustavni amandmani iz 1971. godine taj proces priveli kraju. Ta rješenja bila su osnov za donošenje Ustava iz 1974. godine.”²⁷ Republike, kao činioci jugoslovenske federacije su potom krenule sa izmjenama i donošenjem republičkih ustava. Tako je novi ustav SRCG jednoglasno usaglašen, na 13. zajedničkoj sjednici svih vijeća održanoj 25. februara 1974.²⁸ Prvih trideset godina svog postojanja, Jugoslavija je bila prilično ili umjereno centralizovana federacija. Posljednju deceniju i po, ona je federacija sa snažno prisutnim konfederalnim obilježjima²⁹ jugoslovenski eksperiment sa liberalnim komunizmom (Zimmerman) bio je zasnovan na dvije srodne pretpostavke – da različiti narodi koji su se u prošlosti međusobno sukobljavali mogu naučiti da žive zajedno, i da im komunizam, zasnovan na specifičnom jugoslovenskom, a ne sovjetskom modelu – može u tome pomoći.³⁰

Zajednička država je tokom sedam decenija postojanja, pod različitim imenima, izmijenjala šest ustava. Od svih donesenih, Ustav iz 1974. godine izaziva najveće kontroverze, pet decenija kasnije.³¹ Ustav popularno nazivan Poveljom samoupravnog društva, donesen je 21. februara 1974. godine. Važno je istaći da je Ustav 1963. godine donijela Savezna skupština – najveće predstavničko tijelo radnog naroda, dok je Ustav 1974. godine donijela Savezna skupština u saglasnosti sa skupštinama republika i autonomnih pokrajina. Jezička varijacija je dala izraz promjene u statusu republika i pokrajina u arhitekturi jugoslovenskog federalizma.³² Da bi spriječio bilo kakvo pro-

²⁷ „Joška Broz, Titov unuk, ispričao je za Politiku da je njegov deda smatrao sopstvenom greškom usvajanje Ustava 1974. Pripreman je bez njega, pa ga nije ni potpisao, a „omogućio je razbijanje Jugoslavije”, tvrdio je Brozov unuk. Dokument su potpisali Mika Špiljak i Kiro Gligorov, tadašnji visoki jugoslovenski funkcioneri“ - više na: Nataša Andelković, Jugoslavija: Pet stvari o Ustavu iz 1974, više na: <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-68346527>

²⁸ Stenografske bilješke sa trinaeste zajedničke sjednice svih vijeća Skupštine SRCG od 25. februara 1974.

²⁹ „Čak se može reći da su konfederalni elementi bili prisutniji u političkom životu nego u Ustavu. Treba podsjetiti da je ovo „federiranje federacije“, odnosno njeno konfederalizovanje, išlo u korak sa federalizovanjem Saveza komunista Jugoslavije, koje je dovršeno na njegovom Devetom kongresu, 1969. godine“ - prema: Novi plamen: Goran Marković, Ustav SFRJ iz 1974. - grobar Druge Jugoslavije?, više na: <https://www.noviplamen.net/glavna/ustav-sfrj-iz-1974-grobar-druge-jugoslavije/>

³⁰ Ni u zamisli ni u primjeni ovaj eksperiment nije uspio – više u: Voren Zimmerman, Poreklo jedne katastrofe: Jugoslavija i njeni rušitelji, Dangraf, Beograd 2003. str. 12.

³¹ U razdoblju prve Jugoslavije mogu se razlikovati „dva konstitutivna koncepta, jedan poznat kao koncept narodnog jedinstva (tri plemena, jedan narod), a drugi kao sporazumski koncept (stvaranje Banovine Hrvatske). Slično je i u razdoblju druge Jugoslavije, pa se ovdje govori najprije o bratstvu i jedinstvu (etnička srodnost Južnih Slavena, socijalizam), dok drugi koncept, pogotovo nakon 1974, cijelu zgradu definiše ideologijom.“ – Dejan Jović, Jugoslavija – država koja je odumrla, Prometej, Zagreb 2003.

³² Prema: Srđan Milošević, Poslednji jugoslovenski ustav – velika povelja antropološkog op-

tivljenje u procesu donošenja najvećeg pravnog akta, partijski vrh je, još u povoju, preciznije tokom usvajanja Ustavnih amandmana, riješio da raščisti sa kritičarima njihovog posla. Sve ovo je uslovalo da usvajanje Ustava 21. 2. 1974. godine prođe bez snažnih javnih kritika, kojih ne da nije bilo, nego su samo utihnule za neko slobodnije vrijeme.³³

U vrijeme „Hrvatskog proleća“ (Maspok) 1971, zahtijevana je Republika Hrvatska kao „jedinstvena nacionalna država hrvatskog naroda“, u kojoj bi „nacionalni suverenitet imao samo hrvatski narod“. Prvi put od 1945. godine u jednoj republici odvijala se ‘nacionalna hegemonizacija’, okupljajući partijsko rukovodstvo, intelektualce i šire segmente društva oko istog cilja – stvaranja nacionalne države.³⁴ U vrijeme razvoja real-socijalizma važila je politika „bratstva i jedinstva“ kojim se željela postići integracija i homogenost države. (Jović, 2003:107) Sama činjenica da je ova parola imala veliki značaj i konstantno apostrofirana u javnosti, ukazivala je na postojanje svijesti da nacionalno pitanje nije do kraja riješeno, odnosno, da je samo „zamrznuto“ i da je zajedništvo ipak krhko.³⁵ Reintegracija se dogodila po modelu nacionalnih principa, što je u konkretnoj situaciji značilo rastakanje SFRJ na republike. Ovaj ustav će biti nazivan i „grobarom“ Jugoslavije jer polazi od toga da svaki narod ima pravo „na samoopredjeljenje, kao i pravo na otcepljenje“, što će se i dogoditi 17 godina kasnije, u krvavom ratu.³⁶

Jedno od glavnih obilježja ovog ustava je „pretjerano insistiranje na konsenzusu i dogovaranju. Ideja sama po sebi ne bi bila loša, kad bi bila ostvariva. Neobično rješenje, koje je vodilo konfederalizaciji Jugoslavije, bilo je i ono po kome su o promjeni Ustava SFRJ odlučivali Savezno vijeće Skupštine SFRJ i skupštine svih republika i pokrajina. Konsenzus je štitiio republike jedne od drugih. Na ovaj ustav je usvojeno 48 amandmana. Na prvi pogled, izgleda kao da postupak promjene Ustava nije bitnije uti-

timizma, više na: <https://pescanik.net/poslednji-jugoslovenski-ustav-velika-povelja-antropoloskog-optimizma/>

³³ „Prvi je platio cijenu, i to zatvorsku, profesor Beogradskog univerziteta Mihailo Đurić koji je upozorio da je SFRJ već razbijena Ustavnim amandmanima iz 1971. godine. Sudbinu, doduše ne zatvorsku, profesora Đurića podijeliće nemali broj profesora Beogradskog univerziteta.” – Jedna tragična paradigma <https://vreme.com/vreme/jedna-tragicna-paradigma/>

³⁴ Više u: Tito je podržavao MASPOK a potom ga eliminisao, na: <https://www.politika.rs/scc/clanak/494158/Tito-je-podrzavao-maspok-a-potom-ga-eliminisao>

³⁵ Više na: <https://rtcg.me/vijesti/drustvo/547670/pedeset-godina-od-ustava-sfrj-pogledi-i-perspektive-na-medjunarodnoj-konferenciji.html>

³⁶ „Dobar ustav štiti i integriše državu i društvo, a ovaj iz 1974. je učinio suprotno – on je bio jedan od ključnih faktora razjedinjenja“ mada je bilo i oprečnih mišljenja poput: da je „ustav bio temelj države i nije je mogao razoriti, već je samo rušenje Ustava – razorilo zajedničku državu“. – više na: Nataša Anđelković, Jugoslavija: Pet stvari o Ustavu iz 1974, više na: <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-68346527>

cao na njegovu promjenu, jer je usvojen veliki broj amandmana (doduše, u dva navrata, 1981. i 1988. godine).³⁷ U ustavni sistem Predsjedništvo SFRJ je ušlo na predlog predsjednika Republike 1971. amandmanom 36 na Ustav iz 1963. Predsjedništvo je imalo u početku 23 člana. Po ustavu iz 1974. godine, Predsjedništvo SFRJ broji devet članova i činili su ga po jedan predstavnik iz svake republike i pokrajine i predsjednik SKJ po položaju, a ustavnim amandmanima iz oktobra 1988. predsjednik Predsjedništva CK SKJ prestaje da bude u funkciji člana predsjedništva SFRJ.³⁸ Kriza međurepubličkih, a sve više i međunacionalnih odnosa na političkom planu trebalo je da bude prevaziđena ne samo konfederalizacijom, nego i specifičnom reformom političkog sistema, koja je bila zasnovana na protivrječnim komponentama.³⁹

Disolucija SFRJ

Ustav SFRJ od 1974. godine, čiji temelji su udareni amandmanima na Ustav SFRJ od 1963, donesenim 1971. godine, u publicistici, a ponekad i u naučnoj literaturi, naziva se „grobarom druge Jugoslavije“. To je bio ustav koji je „značajno promijenio prirodu jugoslovenske federacije, ali i ekonomski i politički sistem, iako se nominalno kretao u istim ideološkim i političkim okvirima – samoupravljanje, društvena svojina, federalizam i vodeća uloga Saveza komunista ostali su temelji sistema.“⁴⁰ Proces konfederalizaci-

³⁷ „Ovakav način promjene Ustava pokazao je ozbiljne nedostatke onda kad je trebalo odlučivati o promjeni suštinskih obilježja federacije, a jedno od njih bio je ustavni položaj autonomnih pokrajina. Kad o tom pitanju nije mogla biti postignuta saglasnost svih republika i pokrajina, „dogodio se narod“, izvršena je „antibirokratska revolucija“ – prema: Novi plamen: Goran Marković, Ustav SFRJ iz 1974 – grobar Druge Jugoslavije?, više na: <https://www.noviplamen.net/glavna/ustav-sfrj-iz-1974-grobar-druge-jugoslavije>

³⁸ Više u: Borisav Jović, Poslednji dani SFRJ, Politika 1995. i na Predsjedništvo SFRJ https://sh.wikipedia.org/wiki/Predsjedni%C5%A1tvo_SFRJ

³⁹ „Suočene sa kriznim situacijama, poput studentskog bunta 1968. godine, ali i izliva nacionalizma na Kosovu 1968. i u Hrvatskoj 1971. godine, političke elite su načinile zaokret od relativnog liberalizma 60-ih godina ka rigidnom obračunavanju sa neistomišljenicima, a institucionalizacija njihove moći trebalo je da, u prvom redu, bude konstitucionalizovana kroz garantovano učešće u radu državnih organa“ – prema: Novi plamen: Goran Marković, Ustavno pitanje u novoj Jugoslaviji, više na: <https://www.noviplamen.net/glavna/ustavno-pitanje-u-drugoj-jugoslaviji-iii-dio-od-povelje-samoupravljanja-do-partijskog-samo-upravljanja/>

⁴⁰ „Ustav iz 1974. godine samo je formalizovao političke odluke donesene u drugoj polovini 60-ih i početkom 70-ih godina, a to je nova politika razvlašćivanja federacije, odnosno kako su to pojedinci govorili, „federiranja federacije“. Ustav od 1974. dao je pokrajinama status subjekata federacije. Ne samo da su one imale svoje delegacije u Skupštini SFRJ i po jednog predstavnika u Predsjedništvu SFRJ (kao i republike), nego i Ustav SFRJ nije mogao biti mijenjan bez saglasnosti skupština obje pokrajine. One su i u ovom pogledu bile izjednačene sa republikama“ – prema: Novi plamen: Goran Marković, Ustavno pitanje u novoj Jugoslaviji, više na: <https://www.noviplamen.net/glavna/ustavno-pitanje-u-drugoj-jugosla->

je, pa i dezintegracije Jugoslavije počeo je sve više da se zahuktava u toku osamdesetih godina prošlog vijeka.⁴¹ Postajala je sve vidljivija neefikasnost i nesposobnost Federacije „u vršenju svojih Ustavom određenih funkcija, sve jače izražavanje nacionalne netrpeljivosti, bujanje nacionalizma u pojedinim republikama praćeno separatističkim tendencijama, donošenje odgovarajućih ustavnih i drugih akata u republikama sa proklamacijama o suverenosti, samostalnosti, nezavisnosti.“⁴²

Sredinom 1980-ih, komunističko rukovodstvo Srbije je počelo insistirati na promjeni Ustava, a ne više samo na njegovoj ispravnoj interpretaciji.⁴³ Početkom 1987, Predsjedništvo SFRJ iniciralo je usvajanje više od 130 amandmana. Krajem 1988. došlo je do smjene kompletnih rukovodstava u obje pokrajine, a u proljeće 1989. godine usvojeni su amandmani na Ustav Srbije, koji su znatno suzili ovlašćenja i prava pokrajina. Konačan raskid sa ustavnim rješenjima iz '74. Srbija je završila septembra 1990. godine, kada je dobila potpuno novi ustav.⁴⁴

U takvim novim okolnostima, izuzetno složena tvorevina kakva je bila SFRJ, decenijama održavana na ideji bratstva i jedinstva, čije su stubove i zaštitnike predstavljali JNA i SKJ, nije mogla biti pošteđena talasa turbulentnih dešavanja koji su zahvatili dotadašnje zemlje istočnog lagersa. SFRJ je bila zemlja sa izraženim problemom državnosti, koji je pored ostalog bio baziran na teritorijalnom federalizmu i ustavu koji je davao velike mogućnosti blokade od ne samo republika, već i pokrajina, a vrlo male mogućnosti za preovladavanje te blokade i svojevrzne pat-pozicije do koje je često dolazilo.⁴⁵ Jugoslavija je bila nacionalno i vjerski heterogeno društvo, što se jasno

viji-iii-dio-od-povelje-samoupravljanja-do-partijskog-samo-upravljanja/

⁴¹ prema: Oliver Nikolić, *Raspad federalizma u Jugoslaviji*, Godišnjak fakulteta Pravnih nauka 7, Banja Luka 2017, str. 190.

⁴² Pavle Nikolić, *Désagregation de l'organisation fédérative en Yougoslavie*, u *Föderalismus zwischen Integration und Sezession*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 1993, 70 i dalje; P. Nikolić, *Problèmes de la confédéralisation et de la désintégration*, u *Federalismo e crisi dei regimi comunisti*, La Rosa editrice, Torino, 1993, 9.

⁴³ Prema: https://sr.wikipedia.org/sr-el/Устав_Југославије_од_1974._године
I na: Ustav iz 1974 – početak kraja SFRJ, <https://www.glassrpske.com/lat/plus/istorija/ustav-iz-1974-pocetak-kraja-sfrj/175833>

⁴⁴ „U međuvremenu su i ostale jugoslovenske republike otpočele raskid sa Ustavom iz '74. Slovenija je u martu 1990. uklonila najprije iz naziva republike prefiks „socijalistička“, i istovremeno usvojila niz amandmana koji je raskinuo sa socijalističkim uređenjem. Hrvatska je, nakon pobjede HDZ Franje Tuđmana, u ljeto 1990. usvojila amandmane kojima je takođe izbacila prefiks „socijalistička“ i izmijenila republičke simbole, a u decembru 1990. dobila potpuno novi ustav. Bosna i Hercegovina i Makedonija su u jesen '90, nakon što su pobijedile antikomunističke snage, takođe raskinule sa socijalističkim sistemom, a u Crnoj Gori je raskid formalno označen donošenjem novog republičkog ustava u jesen 1992. godine.“ Prema: https://hr.wikipedia.org/wiki/Ustav_Jugoslavije_iz_1974._godine

⁴⁵ Ako je Ustav iz 1974. omogućavao pravo republikama bivše države da se potpuno osamo-

ispoljavalo i u teritorijalnoj podjeli na šest republika i dvije pokrajine, priznajući pet, a od 70-ih šest nacija, tri jezika i tri religije, tako da je u takvom svojevrsnom galimatijasu ingerencija i izjednačenih prava svako mogao blokirati svakog, čime je bilo skoro nemoguće postići konsenzus o mnogim bitnim društvenim pitanjima.⁴⁶ Već krajem osamdesetih, u vrijeme urušavanja komunizma u Evropi i nestajanja dotadašnje blokovske podjele u svijetu, unutrašnja politička kriza u SFRJ biva sve izraženija, budući da su počeli da nestaju i oni unutrašnji i oni spoljni, globalni činioci i razlozi njene državne integracije, a i samog postojanja. Titova smrt 1980. godine,⁴⁷ simbolično je označila početak kraja SFRJ kao multinacionalne tvorevine, što će doživjeti kulminaciju u etničkim i vjerskim sukobima početkom devedesetih godina 20. vijeka.⁴⁸

Sledeće polje za sučeljavanje različitih koncepcija „jugoslovenskih političkih elita je bila privreda, tako da je vremenom ekonomski nacionalizam prerastao političke podjele“. Na koncepciji nacionalnih ekonomija izrastala je vlast republičkih i pokrajinskih birokratija. Javni dug Jugoslavije je 1966. godine iznosio 1,4 milijarde dolara, dok je 1980. narastao na oko 20 milijardi dolara.⁴⁹ Ekonomska neefikasnost političkog sistema u bivšoj SFRJ 80-ih godina u početku je izgledala kao prolazna ekonomska kriza, kao još jedna u nizu dotadašnjih. Opšta nelikvidnost jugoslovenske privrede, ogromni troškovi, neefikasna, skupa i glomazna administracija, zanemarljivo ulaganje i uvođenje novih tehnologija, činili su da jugoslovenski izvozni proi-

stale, tada nije bila moguća rekonstrukcija SFRJ i donošenje novog ustava ako je neka od republika željela iskoristiti pravo na vlastitu državu. D. Jović ističe da „jugoslovenski komunisti nisu imali nikakvu namjeru stvoriti jugoslovensku naciju, i to je sigurno bio jedan od glavnih razloga zbog kojih se Jugoslavija raspala“ (str. 42)

⁴⁶ „Jugoslavija je bila neuspješna država – prije svega zbog toga što se nije mogla održati“ – Dejan Jović, *Država koja je odumrla*, Prometej, Zagreb 2003. Autor naučnopopularnim stilom, uz upotrebu arhivskih izvora i istorijske građe, te citirajući glavne aktere „jugoslovenske drame“ (1974–1990) obrazlaže ideološke, ekonomske, etničke, kulturne, pravne i druge razloge zbog kojih je Jugoslavija kao ideokratska tvorevina – odumrla.

⁴⁷ U sistemu CIA Records Serach Tool (CREST) Jugoslavija se pominje u 21.891 dokumenta, uglavnom je riječ o izvještajima sa terena, operativnim saznanjima i analizama. U dokumentu „Perspektive za Jugoslaviju poslije Tita“ izrađenom 15. 2. 1975. godine, daju se predviđanja šta će se dogoditi sa državom. - CIA Records Serach Tool (CREST), <https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp85t00287r000501700001-0>

⁴⁸ Više na: <https://rtcg.me/vijesti/drustvo/547670/pedeset-godina-od-ustava-sfrj-pogledi-i-perspektive-na-medjunarodnoj-konferenciji.html>

⁴⁹ Nataša Anđelković, *Jugoslavija: Pet stvari o Ustavu iz 1974*, više na: <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-68346527> i na: *Politika i ekonomija: kako je izgledalo samoupravljanje u Jugoslaviji* – više na: <https://www.cdm.me/svijet/region/politika-i-ekonomija-kako-je-izgledalo-samoupravljanje-u-jugoslaviji-nekada-i-postoji-li-u-svijetu-danas/> Jugoslovenski devizni dug je gotovo sedmostruko uvećan tokom 70-ih godina, skočio je sa 1,6 milijardi dolara krajem 1969. Na 12.3 milijarde krajem 1979. – prema: *Dokumenti CIA o Jugoslaviji 1946-1983*, priredio M. Pavlović, Institut za savremenu istoriju, Beograd 2009, str. 263.

zvodi budu nekonkurentni na svjetskom tržištu. Povratak velikog dijela gastarbajtera u zemlju nakon svjetske ekonomske krize 70-ih imao je za poslasticu i drastično smanjen priliv deviza. Rasli su inflacija i nezaposlenost s porastom gubitaka u privredi, a opadali su proizvodnja i životni standard stanovništva. Jugoslavija je relativno nezavisno razvijala neke specifičnosti u svom sistemu društvenih odnosa.⁵⁰ Društveni model je bio po strukturi sličan modelima ostalih real-socijalističkih zemalja, jer su u biti društva stajala ideologija,⁵¹ država i partija kao vrhovni autoritet.

U „ideološkoj matrici jugoslovenske komunističke partije nalazila se marksistička vizija odumiranja države“. Prema D. Joviću, „politički akteri u Jugoslaviji revno su provodili u život ideju odumiranja države, što je in ultima linea bilo kobno za njezinu dezintegraciju“.⁵² Da bi se pitanje viđenja budućnosti Jugoslavije riješilo, komunistički rukovodioci Srbije su zahtijevali održavanje 14. vanrednog kongresa SKJ. On je održan od 20. januara do 22. januara 1990. godine u Beogradu.⁵³ Na kongresu su svi predlozi iz Srbije prihvatani ubjedljivom većinom, dok su slovenački predlozi o reorganizaciji jugoslovenske partije i političkog sistema SFRJ preglasavanjem odbijeni. „Srpsko rukovodstvo je ubrzo odbilo slovenački predlog za stvaranje asimetrične federacije. Kasnije je odbijen i zajednički predlog republike Hrvatske i republike Slovenije o stvaranju konfederacije“.⁵⁴ Nakon ovoga dolazi do raspada SKJ, što je bio uvod u raspad socijalističke Jugoslavije i „stvaranje više poluzavisnih država ili protektorata za nedovršenom društveno-ekonomskom tranzicijom.“⁵⁵ SFRJ je bila možda „nedovršena država“ (Z. Đinđić), ali je „socijalistički projekat nije mogao dovršiti jer država nije bio njegov cilj i svrha, nego mu je bila alternativa“ (Jović, 2024:22). Na razvalinama druge Jugoslavije, tri decenije kasnije u praksi egzistira nekoliko pro-

⁵⁰ Više u: Radenko Šćekić, *Jugoslavija: poglavlje 1980–1991*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2021, „Društveno-politički odnosi u Crnoj Gori 1980–1990“ u „Socijalističke republike autonomne pokrajine za/protiv Jugoslavije“, str. 259–310; „Crnogorski intelektualci i njihov odnos prema Jugoslaviji osamdesetih“, str. 731–749;

⁵¹ Ideologija je bila integrativni činilac koji je održavao Jugoslaviju na okupu, pa je analogno tome, smatra D. Jović, „nestankom ideologije prestala i svaka mogućnost održavanja Jugoslavije. Nameće se zaključak da Jugoslavija nije bila moguća kao demokratska država, a otvaranje nacionalnog pitanja u višestranačkim uslovima potpuno ju je oslabilo.“ - Dragutin Babić, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb. *Migracijske i etničke teme* 19 (2003), 2–3: 295–306

⁵² Dejan Jović, *Jugoslavija – država koja je odumrla*, Prometej, Zagreb 2003.

⁵³ Četrnaesti kongres SKJ https://sh.wikipedia.org/wiki/%C4%8Cetrnaesti_kongres_SKJ

⁵⁴ Prvi predsjednik Slovenije: kraj Jugoslavije je bio neminovan - <https://www.slobodnaevropa.org/a/prvi-predsednik-slovenije-milan-kucan-intervju/31313878.html>

⁵⁵ Profesor Dejan Jović u radu „Post-Yugoslav States Thirty Years after 1991: Unfinished Business of a Fivefold Transition“, objavljenom 2022 u *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, no. 2 y. 24 „tranzicija iz jugoslovenskog u neko drugo, nazovimo ga ‚europsko‘ razdoblje u njihovoj povijesti je i dalje nedovršena a pitanje je hoće li se ikada i dogoditi“.

tektorata⁵⁶ i poluprotektorata koje u formi „ambasadoristana“⁵⁷ funkcionišu u formi „nezavisnih“ država.

Zaključna razmatranja

Jugoslovenski ustav iz 1974. godine „bio je po mnogo čemu originalan. Oспорavan je po svim osnovima – kao najduži, najmanje razumljiv, ustav koji je cementirao partijsku državu, a razmontirao federalnu državu, i pritom pokušao spajanje nespojivog, tj. partijske države i samoupravljanja.“⁵⁸ Tako je, postupno, izvršen preokret u razvoju federativnog uređenja bivše Jugoslavije: od federalizma sa elementima i tendencijom centralizma i etatizma, do „federalizma“ sa elementima i tendencijom konfederalizacije, što je i dovelo do dezintegracije takvog uređenja i države uopšte.⁵⁹ Ustavi „SSSR-a i Čehoslovačke, iako federalni, bili su znatno centralističkiji, što ove federacije nije spasilo. Teško da bi Jugoslaviju, u onakvim društvenim prilikama, spasio bilo kako pisani ustav, kao što ni onakav kakav je bio nije mogao biti glavni razlog njenog sloma.“⁶⁰ Polazna pozicija zemalja bivše SFRJ nakon raspada ove zemlje, sa izuzetkom Slovenije, „bila je izuzetno teška odnosno najteža u odnosu na ostale bivše socijalističke zemlje ili zemlje koje u literaturi od kraja prošlog vijeka referiramo zemljama u tranziciji“.⁶¹ Vrlo tešku polaznu poziciju zemalja nastalih raspadom bivše SFRJ odredili su, prije svega, ratovi na području te bivše zemlje i po tom osnovu veliki gubici u ljudskom kapi-

⁵⁶ „U slučaju Bosne i Hercegovine i Kosova, suverenitet je ograničen prisustvom međunarodnih aktera koji djeluju kao imperijali upravitelji kolonija“ – prema: Dejan Jović, Uvod u Jugoslaviju, Akademski knjiga, Novi Sad 2024, str. 23.

⁵⁷ Regulisanje ključnih odluka u novonastalim državama donosi se uglavnom iz ambasada Kvinte. Kvinta (engl. Quint - „petorka“) nezvanična je grupa država za donošenje odluka koja se sastoji od Sjedinjenih Američkih Država i Velike četvorke zapadne Evrope (Italija, Njemačka, Ujedinjeno Kraljevstvo i Francuska). Ona djeluje kao „direktorijum“ različitih subjekata kao što su NATO i G7/G20 – više u: Catherine Gegout, The Quint: Acknowledging the Existence of a Big Four-Us Directoire at the Heart of the European Union's Foreign Policy Decision-Making Process, Blackwell Publishing, Journal of Common Market Studies, 2002, 40, 2, 331–344

⁵⁸ „U Hrvatskoj i Sloveniji, obično će isticati jednu dobru stranu Ustava iz 1974: a to je što je, po njihovom mišljenju, dao republikama pravo na otcjepljenje. U Srbiji, s druge strane, isticaće da je on uništio drugu Jugoslaviju. Kakav god da je, Ustav SFRJ iz 1974. godine zaslužuje ozbiljnu analizu.“ – više na: Novi plamen: Goran Marković, Ustavno pitanje u novoj Jugoslaviji, više na: <https://www.noviplamen.net/glavna/ustavno-pitanje-u-drugoj-jugoslaviji-iii-dio-od-povelje-samoupravljanja-do-partijskog-samo-upravljanja/>

⁵⁹ Oliver Nikolić, Raspad federalizma u Jugoslaviji, Godišnjak Fakulteta pravnih nauka 7, Banja Luka 2017, str. 189.

⁶⁰ Novi plamen: Goran Marković, Ustav SFRJ iz 1974 – grobar Druge Jugoslavije?, više na: <https://www.noviplamen.net/glavna/ustav-sfrj-iz-1974-grobar-druge-jugoslavije/>

⁶¹ Više u Bašić Goran (ur.), Promene – postjugoslovenski prostor tri decenije kasnije, Institut društvenih nauka, Beograd 2024.

taluu, a potom u fizičkom odnosno materijalnom kapitalu. Od 1945. do 2021. niti jedan dio Evrope nije pretrpio tako velika razaranja.⁶² Jedna od procjena ukupnog broja ubijenih i nestalih (130.000) na području bivše SFRJ tokom perioda 1991–2001. prezentirana je u Mapi žrtava ratova u bivšoj Jugoslaviji (Danas, 2018). Bivša SFRJ je bila najnaprednija socijalistička zemlja tog doba. Početkom 1990. održan je, tada već tradicionalni, Svjetski ekonomski forum u Davosu. Jedna od najčešće intervjuisanih osoba na tom forumu bio je tadašnji predsjednik Saveznog izvršnog vijeća Ante Marković.⁶³ U zaključku treba konstatovati da je Ustav 1974. postavio osnov, podlogu za raspad druge Jugoslavije,⁶⁴ u kombinaciji sa promijenjenim geopolitičkim⁶⁵ značajem države i inostranim interesima.

Radenko ŠČEKIĆ

LEGAL-POLITICAL EXPERIMENTS AND CONSEQUENCES OF THE 1974 CONSTITUTION

Summary

The 1974 Constitution of Yugoslavia was original in many respects. It was criticized on all grounds—being the longest, least understandable constitution, one that cemented the party state while dismantling the federal state, and attempting

⁶² Fikret Čaušević, *Finansijska nejednakost i održivost države blagostanja: svijet i zemlje bivše SFRJ, Promene – postjugoslovenski prostor tri decenije kasnije*, IDN, Beograd 2024, str. 123.

⁶³ „Marković je prezentirao ambiciozan i u to doba 1990. dobro započet Program ekonomskih reformi, čiji je integralni i vrlo važan dio bio 'novi YU dinar', sa fiksnim deviznim kursom od 7 YUD za jednu DEM (njemačku marku). Jugoslavenska izvozno orijentisana preduzeća su bila poznata u zapadnoj Evropi, a neka i u SAD. Znanja o tržišnoj ekonomiji u SFRJ bila su razvijana, pa je gotovo konsenzualni zaključak Svjetskog ekonomskog foruma u Davosu 1990. bio da SFRJ ima najveće šanse za brzu i uspješnu tranziciju u odnosu na sve ostale zemlje u tranziciji. Ta procjena se, velikim dijelom zbog 'nacionalnog pitanja' i naraslih nacionalizama u svim dijelovima te bivše zemlje bez izuzetka, pokazala pogrešnom. Također, ta procjena se pokazala pogrešnom i zbog, u to doba, znatno promijenjenih geopolitičkih odnosa“ - Fikret Čaušević, *Finansijska nejednakost i održivost države blagostanja: svijet i zemlje bivše SFRJ, Promene – postjugoslovenski prostor tri decenije kasnije*, IDN, Beograd 2024, str. 124.

⁶⁴ „Postjugoslovenske države su gradile svoj novi identitet na antijugoslovenstvu. Taj trend se nastavlja i intezivira“ – Dejan Jović, *Uvod u Jugoslaviju*, Akademska knjiga, Novi Sad 2024, str. 19.

⁶⁵ Jugoslavija više nema geopolitički značaj kao ravnoteža između NATO i Varšavskog pakta - Voren Zimmerman, *Poreklo jedne katastrofe: Jugoslavija i njeni rušitelji*, Dangraf, Beograd 2003, str. 4.

to merge the incompatible, namely the party state and self-management. Thus, a gradual reversal took place in the development of the federal system of the former Yugoslavia: from federalism with elements and tendencies of centralism and statism, to „federalism” with elements and tendencies of confederalization, which ultimately led to the disintegration of this system and the state as a whole. The constitutions of the USSR and Czechoslovakia, although federal, were much more centralized, but this did not save these federations. It is doubtful that any written constitution could have saved Yugoslavia given the societal conditions at the time, just as the constitution itself could not be the primary cause of its collapse.

The starting position of the countries that emerged after the breakup of the former SFRY, with the exception of Slovenia, was extremely difficult—arguably the most difficult compared to other former socialist countries or countries referred to as being in transition in literature since the end of the last century. The challenging starting position of these countries was primarily shaped by the wars that took place in the former Yugoslavia, leading to immense losses in human capital, and then in physical and material capital. From 1945 to 2021, no part of Europe suffered such extensive destruction. One estimate of the total number of killed and missing (130,000) in the former SFRY during the period 1991–2001 was presented in the Map of War Victims in the Former Yugoslavia. The former SFRY was the most advanced socialist country of its time. In early 1990, the already traditional World Economic Forum was held in Davos. One of the most frequently interviewed individuals at that forum was the then-president of the Federal Executive Council, Ante Marković. In conclusion, it should be stated that the 1974 Constitution laid the foundation for the disintegration of the Second Yugoslavia, combined with the changed geopolitical significance of the state and foreign interests.

Literatura, stenogrami, zapisnici i elektronski izvori:

- Amir Dehić, Denacionalizacija i restitucija, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Tuzli, br. 2, Tuzla 2023.
- Bašić Goran (ur.), Promene – postjugoslovenski prostor tri decenije kasnije, Institut društvenih nauka, Beograd 2024.
- Borisav Jović, Poslednji dani SFRJ, Politika 1995. i na Predsjedništvo SFRJ https://sh.wikipedia.org/wiki/Predsjedni%C5%A1tvo_SFRJ
- Branko Petranović, „Istorija Jugoslavije – 1918–1988 tom III – Socijalistička Jugoslavija 1945–1988”, Nolit, Beograd 1988.
- Catherine Gegout, The Quint: Acknowledging the Existence of a Big Four-U5 Directoire at the Heart of the European Union’s Foreign Policy Decision-Making Process, Blackwell Publishing, Journal of Common Market Studies, 2002.
- Dejan Jovic, “Post-Yugoslav States Thirty Years after 1991: Unfinished Business of a Fivefold Transition”, (2022) Journal of Balkan and Near Eastern Studies, no. 2 y. 24.

- Dejan Jović, *Država koja je odumrla*, Prometej, Zagreb 2003.
- Dejan Jović, *Uvod u Jugoslaviju*, Akademska knjiga, Novi Sad 2024.
- Drago Roksandić, „Bratstvo i jedinstvo“ u političkom govoru jugoslovenskih komunista 1919–1945 godine, *Zbornik radova Tito – viđenja i tumačenja*, Beograd 2011.
- Dragutin Babić, „Dejan Jović, Jugoslavija – država koja je odumrla“, *Institut za migracije i narodnosti*, Zagreb. *Migracijske i etničke teme* 19 (2003), 2–3.
- Dragutin Papović, *Intelektualci i vlast u Crnoj Gori 1945-1990*, Matica, Podgorica 2015.
- Dubravka Stojanović, *Posthumni život Ustava iz 1974*, više na: <https://www.cdtmn.org/2024/02/21/posthumni-zivot-ustava-iz-1974-godine/>
- Fikret Čaušević, *Finansijska nejednakost i održivost države blagostanja: svijet i zemlje bivše SFRJ*, *Promene – postjugoslovenski prostor tri decenije kasnije*, IDN, Beograd 2024.
- Goran Marković, *Ustav SFRJ iz 1974 – grobar Druge Jugoslavije?*, više na: *Novi plamen* <https://www.noviplamen.net/glavna/ustav-sfrj-iz-1974-grobar-druge-jugoslavije/>
- Goran Marković, *Ustavno pitanje u novoj Jugoslaviji*, *Novi plamen*: <https://www.noviplamen.net/glavna/ustavno-pitanje-u-drugoj-jugoslaviji-iii-dio-od-povelje-samoupravljanja-do-partijskog-samo-upravljanja/>
- https://hr.wikipedia.org/wiki/Ustav_Jugoslavije_iz_1974._godine
- https://sh.wikipedia.org/wiki/%C4%8Cetnaesti_kongres_SKJ
- Jedna tragična paradigma <https://vreme.com/vreme/jedna-tragicna-paradigma/>
- Latinka Perović, *Josip Broz Tito: Različite istorijske perspektive*, *Zbornik radova Tito – viđenja i tumačenja*, Beograd 2011.
- Miroљub Vasić, *Revlucionarni omladinski pokret u Jugoslaviji 1929–1941*, *Institut za savremenu istoriju*, Beograd 1977, str. 94–103.
- Nataša Anđelković, *Jugoslavija: Pet stvari o Ustavu iz 1974*, više na: <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-68346527>
- Nemanja Mitrović, *Kako je izgledalo samoupravljanje u Jugoslaviji*, - <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-64273254>
- Oliver Nikolić, *Raspad federalizma u Jugoslaviji*, *Godišnjak fakulteta Pravnih nauka* 7, Banja Luka 2017,
- Pavle Nikolić, *Désagregation de l’organisation fédérative en Yougoslavie*, u *Föderalismus zwischen Integration und Sezession*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 1993,
- Pavle Nikolić, *La disgregazione della Jugoslavia socialista, formazione e sviluppo della nuova Jugoslavia e dei membri costitutivi della federazione – aspetti costituzionali*, in *Europa e Balcani, stati culture nazioni*, Cedam, Padova, 2001.
- Pavle Nikolić, *Problèmes de la confédéralisation et de la désintégration*, u *Federalismo e crisi dei regimi comunisti*, La Rosa editrice, Torino, 1993.
- Pavle Nikolić, *Ustavno pravo*, Prosveta, Beograd, 1995.
- Pavlović, M. *Dokumenti CIA o Jugoslaviji 1946–1983*, *Institut za savremenu istoriju*, Beograd 2009,

- Politika i ekonomija: kako je izgledalo samoupravljanje u Jugoslaviji – više na: <https://www.cdm.me/svijet/region/politika-i-ekonomija-kako-je-izgledalo-samoupravljanje-u-jugoslaviji-nekada-i-postoji-li-u-svijetu-danas/>
- Prvi predsjednik Slovenije: kraj Jugoslavije je bio neminovan - <https://www.slobodnaevropa.org/a/prvi-predsednik-slovenije-milan-kucan-intervju/31313878.html>
- Radenko Ščekić – Izlaganje o Ustavu 1974. <https://rtcg.me/vijesti/drustvo/>
- Radenko Ščekić – Izlaganje o Ustavu 1974. <https://www.ucg.ac.me/>
- Radenko Ščekić, „Razvoj javnih politika u Crnoj Gori“, Matica br. 87, Podgorica 2021.
- Radenko Ščekić, Jugoslavija: poglavlje 1980–1991, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2021, „Društveno- politički odnosi u Crnoj Gori 1980–1990“ u „Socijalističke republike autonomne pokrajine za/protiv Jugoslavije“ str. 259–310; „Crnogorski intelektualci i njihov odnos prema Jugoslaviji osamdesetih“ str. 731–749;
- Radenko Ščekić, Željko Bjeletić, „Društveno-ekonomska kretanja u Crnoj Gori tokom druge polovine XX vijeka“, Istorijski zapisi 3-4/2015, Istorijski institut, Podgorica
- Službeni list FNRJ br. 36/1947, takođe više u: Dušan Čalić, Izgradnja industrije u FNRJ, Naprijed, Zagreb 1963;
- Službeni list DFRJ, br 2/1945.
- Srđan Milošević, Agrarna politika u Jugoslaviji 1945-53, Filozofski fakultet, Beograd 2015.
- Srđan Milošević, Poslednji jugoslovenski ustav – velika povelja antropološkog optimizma, više na: <https://pescanik.net/poslednji-jugoslovenski-ustav-velika-povelja-antropoloskog-optimizma/>
- Statistički godišnjak Crne Gore 1955. i Pobjeda br. 13, 1956.
- Stenografske bilješke sa jedanaeste zajedničke sjednice svih vijeća Skupštine Socijalističke Republike Crne Gore održane 2. oktobra 1973. godine
- Stenografske bilješke sa trinaeste zajedničke sjednice svih vijeća Skupštine SRCG od 25. februara 1974.
- Tito je podržavao MASPOK a potom ga eliminisao, na: <https://www.politika.rs/scc/clanak/494158/Tito-je-podrzavao-maspok-a-potom-ga-eliminiseo>
- Ustav iz 1974 – početak kraja SFRJ, <https://www.glassrpske.com/lat/plus/istorija/ustav-iz-1974-pocetak-kraja-sfrj/175833>
- Vojin Lukić, Brionski plenum, Stručna knjiga, Beograd 1990.
- Voren Zimmerman, Poreklo jedne katastrofe: Jugoslavija i njeni rušitelji, Dangraf, Beograd 2003.
- www.cia.gov/ - CIA Records Search Tool (CREST)
- Zapisnik sa savjetovanja o ekonomsko-privrednim pitanjima održanog 5. 11. 1955. godine Arhiv Crne Gore, Podgorica, Centralni komitet Saveza komunista Crne Gore, fascikla 106.